

הרב אריה שטרן

רוב וקבוע בפירות שנמכרו בשוק

ראשי פרקים

הצגת הבעיה.

א. דיוק בדברי הראשונים.

ב. הבחנה בין סוגים שונים של מוכרים.

הצגת הבעיה

מידי שנה חוזרת ונשאלת השאלה על אודות הפירות הנמכרים בשוק ובחנויות: האם יש לחוש לאיסור ערלה, שלפי הרבה פוסקים מצותה מן התורה אף בזמן הזה, או אולי ניתן להסתמך על רוב הפירות שאינם ערלה עפ"י הכלל הידוע ש"כל דפריש מרובא פריש"?.

אמנם מתפרסמות רשימות מטעם הרבנות הראשית, בהן מפורטים המשקים אשר מוכרים פירות מותרים, אבל כמה חסרונות בדבר:

1. אין הרשימות מגיעות לידיעת רוב הציבור בכל הארץ.
2. בחנויות הגדולות וברשתות השיווק אין הפירות המוצעים למכירה מונחים באריזות המקוריות, ואי אפשר לדעת את מקורם.

לאור זאת, כיון שרוב הציבור אינו משתמש ברשימות, ממילא יש לחוש שמא הן גורעות בכך ששוללות את האפשרות לסמוך על הרוב, כי אפשר כביכול לברר, מה הם הפירות המותרים בודאי.

שאלה זו הפנית לי לפני שנים לפני גדול אחד והוא השיב לי שניתן לסמוך על הרוב דווקא בלוקח מן העכו"ם כמבואר בשו"ע (יורה דעה סימן ק"י סעי' ג'). כוונתו היתה להלכה של תשע חנויות שמוכרות בשר כשר ואחת מוכרת בשר נבילה, ולקח מאחת מהן ואין ידוע מאיזה מהן לקח, הרי זה אסור, ש"כל קבוע – כמחצה על מחצה דמי", אבל בשר הנמצא בשוק – מותר, כיון ש"כל דפריש מרובא פריש". עוד נאמר באותה הלכה, שאם הבשר נמצא ביד עכו"ם – מותר משום שבכה"ג נחשב כ"פריש". המשיב הנ"ל הסיק שבנידון דידן, שלוקחים מישראל שנטל ממקום הקביעות – יש לפירות דין קבוע, ואסורים מספק.

אמנם אף הוא סיים שאין האיסור ברור משום דאפשר שאם נמצא ביד ישראל שאין מאמינים לו חשוב הוא לדידן כנמצא בשוק, אך מ"מ טוב להחמיר.

נושא זה נדון גם בהרחבה בשו"ת יביע אומר (חלק ו' יו"ד סי' כ"ד), ושם מביא הגר"ע יוסף שליט"א מקורות רבים לכאן ולכאן: האם דין מי שלוקח מהמוכר כדין לוקח מהקבוע (כי למוכר הפירות אסורים מדאורייתא), או שמא הפירות מותרים ללוקח, מפני שלגביו הם נחשבים כחתיכה שפירשה, ומתירים אותה על פי הרוב. (ועי' במאמר של הראשון לציון הגר"מ אליהו שליט"א, בספר "התורה והארץ" חלק א': פירות השוק – רוב או קבוע).

א. דיוק בדברי הראשונים

סוגיית הגמרא הקרובה לנושא זה הלא היא הסוגיה במסכת קידושין (ל"ח ע"ב) בענין ספק ערלה, ומקור הדברים במשנה במסכת ערלה (פ"ג מ"ט) ומבוארים בירושלמי שם. הנוסח בירושלמי הוא כדלהלן:

"איזו ספק ערלה? כרם של ערלה וענבים נמכרים חוצה לו, בארץ ישראל – אסור, ובסוריא – מותר. אמר רבי יודן: אף זה ספק אסור בסוריא, ואיזו ספק המותר בסוריא? כרם של ערלה וכרם אחר בצידו, וענבים נמכרות חוצה לו."

המאירי בחידושויו למסכת קידושין דן בשאלה מדוע אין להתיר את הענבים מדין רוב, והלוא קיימא לן במסכת בבא בתרא (כ"ד ע"א) שרוב וקרוב – הלך אחר הרוב, והוא מסביר שהכרם האסור קרוב ומצוי והרי הוא קרוב לודאי, ועל כן אין הולכים בזה לגמרי אחר הרוב אלא נותנים לענבים דין של ספק.

כך נראית גם שיטת הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פ"י ה"א) שמשביר שספק ערלה האמור במשנה הוא בכרם האסור בודאי, והספק הוא אם מה שנמכר נלקט מכרם זה או מכרם אחר. מבואר מתוך דבריהם שמתחדש כאן גדר חדש של ספק. ספק שנולד מן הרוב מצד אחד, ומן הקרבה היתירה של הכרם האסור למקום המכירה מצד שני. גדר כזה עולה גם מדברי רבינו יונה בשיטה מקובצת (לכ"ב שם), ומדברי הגהות אשר"י (לכ"ב פרק שני, סימן כ"ב). הם עוסקים במה שלמדנו שם על "ההוא חצבא דאשתכח בפרדיסא דערלה" שהוא מותר, מפני שבודאי אינו מן הענבים של הפרדס הזה, אולם ענבים שנמצאו בפרדס אסורים. הם אומרים שלפי ההלכה הולכים אחר הרוב גם ברוב וקרוב, ולכן יש להתיר גם את הענבים שנמצאים בפרדס, ולכל היותר, ניתן לדונם כספק ערלה.

זהו כאמור גדר של ספק מחודש, כי בדרך כלל אם הולכים אחר הרוב נקבע הדין באופן ודאי, וכמו שכותבים התוס' במסכת ב"ב (שם ד"ה לימא) שאם היו הולכים אחר הקרוב – היו הענבים הקרובים לכרם של ערלה נידונים כודאי ערלה, וכך גם הדין לאידך גיסא כשהולכים אחר הרוב.

אולם נראה שרבינו יונה והגהות אשר"י סוברים שכך מוכח מהסוגיה של כרם ערלה וענבים נמכרים חוצה לו, שהמשנה קוראת לענבים האלו ספק ערלה, מכאן, שלפעמים בזמן שהכרם מצוי וקרוב במיוחד, הרי הוא מהוה משקל נגד לרוב, עד כדי כך שהענבים הנמכרים נידונים בתור ספק ערלה.

נראה שיש להסיק מכאן שאין לדון את הענבים בדין "קבוע" אע"פ שנקנו אצל מי שלקחם ממקום הקביעות, ולכן לא מצאו הראשונים דרך להסביר את הספק אלא רק מצד הקרבה היתירה לכרם האסור. משמע שלולא זאת אין לענבים הנמכרים דין של ספק מצד הדין של "קבוע". ודוחק לומר, שמדובר בסוגיה זו דוקא בכגון שהמוכר היה גוי, שהרי לא נזכר תנאי כזה בגמרא! ואין לומר בסתמא שהמוכרים הם תמיד גויים ולא מישראל.

ב. הבחנה בין סוגים שונים של מוכרים

נראים הדברים מצד הסברה שאם היה המוכר עצמו מסופק, והיה עסוק בשאלה אם לקח את הענבים מהכרם האסור או מכרם אחר שהוא מותר, יהיה לענבים שבידו דין "קבוע", ויהיו אסורים מספק, ממש כמו בדין תשע חנויות כאשר לקח בשר מאחת מהן ואינו יודע מאיזו לקח. בכגון זה קשה להעלות על הדעת שאם העבירם אחר כך למישהו אחר ניתן יהיה להתירם מדין "כל הפריש", וכיון שכבר נקבע האיסור אי אפשר להתירו.

הנתונים הם שונים כאשר המוכר עצמו לא הסתפק בדבר מסיבה זו או אחרת ועתה הלוקח מסתפק האם הפירות שבידו כשרים ומותרים לאכילה. אכן ראוי מלכתחילה לשאול את המוכר האם הבשר או הפירות כשרים, אבל אם לא שאלוהו ושוב אינו במקומו, או שאין את מי לשאול (כמו שמצוי הרבה אצלינו בשווקים או ברשתות השיווק) כי המוכרים עצמם אינם יודעים את מקור הסחורה שבידם. בכגון זה אין לפנינו שאלה שמתעוררת במקום הקביעות, וניתן בהחלט לומר שזו שאלה על פירות שפרשו ממקומם וממילא חל עליהם הדין של "כל דפריש מרובא פריש". נראה שבזה עוסקת ההלכה הנ"ל בסימן ק"י, ושם נאמר, שאם נמצא הבשר ביד גוי, דנים עליו כמו שדנים על חתיכה שנמצאת בשוק ומתירים אותה, מפני שאצל הגוי לא התעוררה כל שאלה, והספק לא נולד במקום הקביעות. כיוצא בזה כותב שם הש"ך (סי' ק"י ס"ק י"ח) בשם הרוקח שאם לקחו קטן דינו בלקחו עובד כוכבים, וכותב על כך הפרי מגדים:

"שאם נמצא ביד עובד כוכבים א"א מחוייבין לשאול לו, וכן נמצא ביד קטן... ואמנם נמצא ביד גדול ישראל ולא ראינו פירש ממקולין כל זמן שהוא לפנינו מחוייבין לשאול לו, דאיכא לברורי" וכו'.

מבואר אם כן שגם אם נמצא הבשר ביד ישראל ולא ידוע שהספק התעורר אצלו, יש לדון את החתיכה הזו כמו שדנים על חתיכה שנמצאת ביד עכו"ם, ואפשר להתירה מדין "כל דפריש מרובא פריש".

בדרך זו יש לפרש כאמור את המשנה במסכת ערלה ואת סוגיית הירושלמי: "כרם של ערלה וענבים נמכרים חוצה לו", שבזמן המכירה לא נתברר דבר, ואחר כך כשהתעוררה השאלה כבר לא היה את מי לשאול, ועל כך נאמר שהענבים נידונים כספק רק מצד הקרבה לכרם האסור ולא מדין "קבוע".